

891. 71
Ն-52

ՎԱՍ. ՆԵՄԻՐՈՎԻՉ-ԳԱՆՉԵՆԿՈ.

ՀԱՅՈՒՀԻ ԳԱՅԻԱՆԷՆ.

ԹԱՐԳՄ. ՍՐՍԷՆ ՍԱՐԿ. ՍԻՄԷՐՆԵԱՆՑ.

Մ Ո Ս Կ Ո Ւ Ա.

ՏՊԱՐԱՆ Ք. ԲԱՐՈՒՆԻՎԱՐԵԱՆՑԻ
1907

Գրքն է 8 կտակի.

Կտակասի սովեթալեբրի օրգան.

1613ա

750.

30 OCT 2006

ՎԱՍ. ՆԵՄԻՐՈՎԻԶ-ԳԱՆԶԵՆԿՈ.

10 NOV 2011

891.71

Ն-52 52

առ

ՀԱՅՈՒՆԻ ԳԱՅԻԱՆԷՆ.

1002
5416

Բագրի Հայոց
Հոնփսեման Գաղտն
Եկեղ. ձիակ. (Երևան)

ԹԱՐԳՄ. ԱՐՄԷՆ ՍԱՐԿ. ՍԻՄԷՐԵՆՈՎ

Հ. Ա. Հ. ՀԱՅ. ՄԱՅԻ. ԳՐԱԳՐԱՆ
ՊՐՈՒԿՈՒՄ ԵՎ ԲՆԱԿԱՆԵՐՔ
7/Ա1 - 1422
ՄԱՍՆԵԿՆԻ ԵՎ ԱՆՎԱՆ

Մ Ո Ս Կ Ո Ւ Մ
ՏՊԱՐԱՆ Բ ԲԱՐԽՈՒՐԱՆ ԱՆՎԱՆ
1907

07.07.2013

12329

Հ Ա Յ Ո Ւ Հ Ի Գ Ա Յ Ի Ա Ն Է Կ

Գազաթը թխպերի մէջ էր: Մի տեղ քամին, կիրճի միջով, պոկեց նրանց կանաչ ապառաժից, և նրա քերձերի վրայ յայանուեցին, կարծես հէնց ժայռից բաժձ՝ հարթ տանիքներ: Քանի մի զարաղաչներ այնտեղ, ուր գոնէ մի քիչ հող կար, աւրածում էին նրանց վրայ իրենց օրհնող ձիւղերը: Ցածում թնդում էր առուն իր, դէպի հեռաւոր ծով, ճանապարհը խափանող ժայռերի դէմ մղած յաւիտենական կռուի մէջ: Ամբողջովին ճերմակ փրփրած յարձակում էր նրանց վրայ՝ կրծելով ու ծակ-ծկելով քարէ մարմինը: Նեւում էր բուռ-բուռ, նեղուցում կռտուած, խճիրով, և, ուժասպառ, նրանց շուրջը պտոյտ պտոյտ գործելով՝ հասում, անցնում էր հեռու, հեռու:

Այսօր—այս տարերային կռուին միացել էին ուրիշ հնչիւններ:

Կենդանացան քերձերի կողերը, արթնացան սև ծերպերը, ամեն մի քարի մօտ երևացին մարդկային դէմքեր: Ինչ մառախուղ էր, որ բարձրացան նոքա այստեղ—աւելի մօտ մեկուսացած գիւղին: Ձիւրը վարը ջրի մօտ թողեցին և սողացին դէպի ճալաքարից կանգնեցրած պատնէշները—ըստ երևութին գիշերը, օրովհետև սառն օրն արդէն նրանց թագստարաններում և դարաններում

գտաւ: Սպասեցին երկնքի պարզուելուն: Մէքի մէջ խրճիթ-
ները անկարելի էր նշմարել սակայն հէնց որ գորշա-
գոյն ծուխը տարածուեց տանիքների վրայ և այնանդեց
մեղմիկ քամին փչեց վառուող աթարի սաստիկ հոտ—աչ-
քեցին առաջին տանաէրերին կաուրների վրայ և շեշտակի
գետին տապալեցին անվրէպ զարկերով:

Յուզմունք տիրեց զիւղի մէջ:

Ամեն կենդանի նետուեց դէպի պասնէշները:

Երիտասարդութիւնը փորձեց դուրս թռչել կիսակործան
դարպասներից, բայց առաջինն ընկաւ գնդակների տարափի
տակ: Երջակայքում կարծես հաղարաւոր չոր ձղներ էին:
կոտորուում—միանուագ խօսեցին հրացանները, հիւռում
մի ինչոր տեղ ախուր հնչուեց փողի ձայնը, նրան վարից
պատասխանեց մի ուրիշը... Լեռից լեռ իրար յիտեից
յայտնուեցին ազդանշաններ: Վերը, այս ժայռի հէնց կա-
տարին, կորիկոր վաղեցին գիւղի մի քանի պաշտպաններ:
Այնտեղ դեռ ևս առաւօտեան քամին չէր վրդովել միա-
պաղաղ մառախուի գիշերային անդորրութիւնը: Նրանց
յաջողուեց բարձունքը հասնել և այնտեղ դարան մտնել:
Երբ մառախուղը նոսրացաւ, ցածն ամեն ինչ պարզուեց
և սկսեցին զարկել թուրքերին ընտրովի: Մի ժամ չան-
ցած—թնդում էր ամբողջ շրջակայքը: Իւրաքանչիւր տրա-
քոց դեռ շատ անգամ կրկնում էր սարերում և խրանած
զազանը փախչում էր հեռու խուլ անկիւններ: Ողբում
էին պղնձէ փողերը, սգում կանայք՝ մահուան դատապար-
տուած հայկական որջում, բառաչում էր զոմում փա-
կուած անասունը, իսկ ցածում նեղուցի մէջ կատաղել էր
հանգստութիւն չգիտցող սպիտակ առուն:

* * *

Կէսօրին հրդեհը բովանդակ գիւղը պատեց:

Մառախուղը վաղուց էր փոխուել ամպերի: Ամպերը
վեր ելան անհասանելի բարձրութեան, ժայռերի և քեր-
ծերի վրայ խոնաւութեան հետքեր թողնելով: Տարածուեցին
երկնակամարի վրայ և կամաց-կամաց շարժուեցին դէպի
հեռաւոր ծով: Վեհապանծ ու հպարտ լողում էին եթերի
կապուտակ ովկիանում լեռների հոլանի գազաթները, և
միայն արծիւների սևօրակ կէտերն էին, որ կենդանացնում
էին նրա խորհրդաւոր անապտոր: Վարը կիրճերի և նե-
ղուցների վրայ երամ-երամ թռչում էին ազաւաները
հրացանների ձայնների և անխոնջ առուի գոռգոռոցի
մէջ լուում էր ուրախ, ինքնաբաւական կոկոռոց: Մարդ-
կային ոխակալութիւնը պատրաստում էր մի փառաւոր
խնջոյք, և, գուժկան թռչունը, հանգիստ նստած ժայռերի
քերծերի և մի քանի ծառերի ձիւղերի վրայ՝ տեսնում էր
իր ոտքերի տակ տասնեակներով երկարութեամբ ձղուած
մեռելուտիք, իրենց մարած աչքերով, անհոգ տարածած ձեռ-
ներով ու անշարժ կրծքերով և ազահաբար քարափի
վրայ մաքրում, սրում էր իր պողպատէ կտուցը:

Առաջինը բռնկուեց եկեղեցին:

Կարմիր լեզուն փայտէ սիւնը լիզելով՝ օձի պէս փա-
թաթուեց նրան, ծխով պատեց և յանկարծ ոսկնման
շիթով ձեղքեց տանիքը... Կճկուեց նրա զրկում, թագ կա-
ցաւ սև մխի քուլաների մէջ և երբ քամին ցրեց սրանց—
բոցն արդէն տիրաբար վազում էր փտած փայտն ի մէկ՝
պնդացած կրի վրայով... Իուրս թռաւ ծերունի քահա-
նան, բայց սրան էլ երեսն ի վայր, կրակի մէջ նետեց դա-
ւաճանի հետապնդող գնդակը: Նեղլիկ փողոցով թռիչք-
ներով փախչում էին մանուկներ ու կանայք, սակայն
այստեղ ևս, ասես թէ մի անագորոյն չոր ձեռք, խլացնող
գնդակիկների անձրև էր տեղում... Մարդիկ սայթաքում
էին, որ այլ ևս վեր չեննն այնտեղ՝ ուր նոցա հասնում
էին կապարէ իշամեղունները, չարախնդութեամբ խայթելով

նոցա և՛ դէմքը և՛ գլուխը և՛ մէջքը:

Հուռ էր ժայռի կատարը:

Այնտեղ հայ Ֆիդաները վաղուց արդէն սպառել էին փամփուռները և այժմ ընկած էին սպառաւոժի վրայ՝ անշարժ, խողխողուած կոկորդներով, ջարդուած զանգերով... Այ կարմիր շեթերը սահում էին գորշ քարի վրայ և չորանում տարօրինակ արիւնտա գրերով...

Երեկոյան դէմ գիւղից մնացին ծխացող ածխակոյտեր... Սև մխի քուլաները ծածանւում էին ամեն կողմ, մերթ բանալով, մերթ փակելով անթիւ կրակների կաս-կարմիր, բորբոքուած աչքերը: Տապից ծամուում էին զարաղաչները, և որպէս բոցավառ մի մատ, որ ցոյց է տալիս երկնքի սրբազան անդորրութիւնը, կանգնած էր հսկայ հրակէղ սինը—այրուած եկեղեցու վերջին մնացորդը: Ծուռ մուռ կայծաքարոս փողոցները մերթ զառիվիր, մերթ դուրսն էր ծածկուած են դիակներով: Որտեղ ընդհարումը կատաղի է եղել, այնտեղ նրանք կոյտերով են: Դիակների վրայ ցցուած էին ձեռքեր ու ոտքեր. քանի մի ձեռներ կծկում և բանում էին մատները, ոտները կուչ ու ձիգ լինում:.. Կեանքը հեկատոմբերում դեռ իսպառ չէր մարել: Կիսայրուած մանուկները մոխրակոյտերից ցոյց էին տալիս իրինց սև, ածխացած դէմքերը: Տների անկիւններին զարկուած ծծկերները, փշուած զանգերով, իրր մեռելով թափթփուած էին ամեն կողմը: Մի ինչոր տեղ ոտնում էին ողջ մնացած զամփոները և շուրջն ամեն ինչ խեղդում էր առուի չարախինդ աղմուկը և ազաւների յաղթական կառուցը:

Թուրքերը ներքև էին քշում կենդանի մնացածներին:

Գերուածների մէջ տղամարդ չկար: Քանի մի երեխաներ, կանայք և կոյսեր:

Մէկը յետ մնաց:

Ամբողջովին արիւնտա և ցեխոտ: Թուրքը բարձրացրից

դաշոյնը և արագութեամբ ահօսեց նրա մերկ ուսը: Կարմիր բոսորային հեղուկը մի անգամից ժայթքեց նրա մարմնի վրայ:

—Վազիբը շուտ, քրիտոնէյ շուն:

—Ես չեմ կարող,—հառաչեց նա:—Ձե՛ս տեսնում օտքերս:

Կայծաքարէ խձերն արիւնելու չափ պատառտել էին նրանց...

Թուրքը նայեց—նայեց:

—Թող ես այստեղ մեռնեմ: Ես հիւանդ պառաւս ինչի՞դ եմ պէտք:

—Իսկապէս,—ոչ մի բանի...:

Բռնեց մազերից և գլուխն այնպէս յետ ձգեց, որ կոկորդը դուրս ցցուեց. սպա դաշոյնի մի հարուածով պատուելով որկորը՝ մի վերջին անգամ աքացեց նրա ջղաձգուող մարմնին...

* * *

Ասկեարներն առջևից մի աղջիկ էին տանում:

Սև փայլուն ծամերը ճոխ թափուել էին թիկունքն ի վայր, հրավառ, խոշոր աչերը հպարտ ու համարձակ նայում էին անողորմ լլկողներին: Գեղեցկուհին, շեշտակի րպէս նետ, կարծես իր յետևից մի յաղթական բանակ էր տանում: Երբ տաճիկ սպան իր ձեռը գրեց նրա կլորիկ, յաղթանգամ ուսին, նա իր արհամարհական հայեացքով այնպէս զամեց նրան՝ որ նա մի կողմ քաշուեց, միթմրթալով. «ես գիտէի քեզ ի՞նչ կանէի, եթէ փաշայի հրամանը չլինէր»: Եւ յետոյ ժպտալով դարձաւ նրան.

—Գայիանէ, մի՛ փախիր, մենք քեզ ձեռ չենք տայ: Դու մեզ կենդանի ես պէտք:

—Ես ոչաքից չեմ վախենում, իսկ մահը միշտ մեր ձեռ-

քին է:

— Կտոջ բան չէր ձեռնարկածդ: Մենք լաւ գիտենք, որ դու էն երիտասարդներին ոտքի կազնեցրի՞ր Ալի-Մահմէդ քրդի դէմ:

— Ձէ՞ որ նրանք մորթոտեցին մերօնց, ցածում մի ամբողջ հայկական զիւղ պրեցին և իրենց հետ տարան կոյս աղջիկներին:

— Այդ ո՞ր օրուանից դուք քրիստոնէայ շնորդ, սկսել էք կոծել ձեր տէրերի պատուհասող ձեռքը:

— Այն օրից, երբ վճռեցինք՝ մեր հայրենիքում մենք տէր լինենք:

— Կարծեօք դու էիր խմբի առջևից կռուողը և հուսէ յնին վերաւորողը:

— Մարտի դաշտում:

— Քեզ նրան կը յանձնեն սաղ զլիով:

— Նա հէնց այն էլ կըստանայ, միայն թէ առանց մարմնի:

Սպան ծիծաղեց:

— Վաղո՞ւց է, ինչ դուք, ստրուկներդ և ստրուկների զաւակներդ, սովորել էք այդպիսի լեզուով խօսել:

— Հայերն երբէք ստրուկ չեն կղել: Նա չէ ստրուկը, որին բռնի ոյժով շղթայակապ են պահում: Մենք մի մեծ ժողովրդի մնացորդներ ենք— և նահապետներ ենք լինելու աւելի հզօր յեղի: Ո՞վ պաշտպանեց քրիստոնէայ աշխարհը ձեր յաղթական, աւերիչ արշաւանքից: Կար ժամանակ, որ մենք շատ էինք: Մեր թագաւորութիւնը— ծովից մինչև ծով— Աստուած որոշեց որպէս կայան ազատ ժողովրդների: Մենք երկար, երկար դարեր կուռում էինք ձեզ հետ և քսան ու հինգ միլիօն ազատ հայկազուններից շմաց և հինգը: Նայիր շուրջդ— բոլորն, ինչ որ տեսնում ես քո առջև, ոռոգուած են մեր արիւնով: Ամեն մի ժայռն, ո՞, եթէ կարողանար, կը պատմէր քեզ մեր յաղթութիւնների

և անլուր տառանպանքերի մասին: Դուք մեզ տաում էք և մեզնից վրէժխնդիր լինում, որովհետև մինչև այսօր չկարողացաք ստրկացնել չայաստանի վեհ հողին: Դուք իբրև արծուի շղթայեցիք նրան և երկաթէ վանդակի մէջ փակեցիք, սակայն հոգու համար գոյութիւն չունին կապանքեր: Լսիր որպիսի երգեր ենք երգում բռնաբերում: Քանի կենդանի է երգը— չէ՞ մեռել ժողովուրդը: Մինչև այսօր մենք ողորմելի նահաաակներ էինք, բայց փառք հայ կնոջը: Մենք իզուր չսովորեցինք և դարձանք մեր խղճուկ զիւղերն օգնելու նոցա՝ որոնք խարխափում են խաւարի մէջ: Նահատակները ձայնակցեցին մեզ և դարձան ռիսակալներ: Բռնակալները կարող են հանգիստ քնել— քանի դեռ ժողովուրդը լռում և վախենում է... Բայց երբ կը զգուցնէ նրան անմահութիւնը և կը ձանձրացնէ երկիւղը,— թող սարսէ բռնաւորը: Չկայ աւելի դժուարագոյնը, ամենաանհնարինն իսկ խոնարհւում է նրա առջև, ով չէ տատանւում յաղթութեան և մահի առաջ: Երբ մարդ չէ ցանկանում այլևս ապրել իբր ստրուկ,— վախճան ձեր թագաւորութեան... Նրա ժամը խփեց, և կը մեռնենք մենք, թէ ոչ— միւսնոյն չէ՞: Նայ վարժուհուն աշակերտած մանուկները գիտեն, որ իրենք մի մեծ ժողովրդի զաւակներ են և նրանց ձեռքին է նորէն կռել իրենց ազատութիւնը: Մենք չէինք կամենում ձեզնից բաժանուել: Մեր տինչանքն էր— ապրել ձեզ հետ հաւասար՝ հաւասարների մէջ, ազատ՝ ազատների մէջ:

— Մի վշշար, օձ... Սպա թէ ոչ երդում եմ, զլուխը կը տանեմ փաշային:

Գայիանէն ծիծաղեց և, թեքուելով, ձկեց վիզը:

— Կտրի՛ր, եթէ կը համարձակուես, ստրուկ: Կտրի՛ր և տես՝ ինչպէ՞ս է մեռնում հայ աղջիկը... Քամին կը տեսնէ այն և կը պատմէ լեռներին... Մտուերն իրենց սօսաւիւնով կը հաղորդեն թռչուններին, թռչունները կը սլա-

նան աշխարհի բոլոր ծայրերն և ամեն տեղեց կը հասնեն վրիժառու հայ Ֆիդաները... Դէհ, ի՞նչ ես կանգնել, ես սպասում եմ, տես գունատուեցի՞, դողում եմ արդեօք քո անզօր սպառնալիքի առաջ: Ո՛չ, բորենի, դու չես, որ պիտի սարսեցնես «հայկեան առիւծին»:

—Նա ով քեզ այդպէս անուանեց,—իր մտով կերակրեց Տրապիզոնի ագուաւներին:

—Իսկ նրա երգերը մնուցանում են մի դժբաղդ ժողովրդի սիրան ու միտքը:

—Այն երգիչ քո փեսացուն էր:

—Այո, բայց ես չտեսի նրա վրայ: Նահատակների վրայ չեն լայիս—նրանցով միսիթարում են: Եւ միմիայն այն գործն է հաստատուն, որի համար թափուեց նրանց արիւնը... Իսկ մեռնել, ի՞նչ մեծ բան: Մենք բոլորս մեռնելու ենք: Քեզ էլ որդերը կուտեն այնպէս, ինչպէս ինձ կը կտցահարեն վայրի թռչունները...

* * *

Երկու օրից յետոյ հեռուն—ներքեր կապուաին էր տալիս:

Կարծես ոտքերիդ տակ յանկարծ անդունդ բացուեց... Երբ արեն արդէն բարձրացաւ,—կապուտակ անդունդում ծալքեր յայտնուեցին, նրա վրայ երեւցին կանաչ խորշոմներ: Մօտակայքում չայլաղների թեւերի պէս փայլփլում էին առագաստները: Սև ծոփն այդտեղից մի տեսակ թարմութիւն, զով էր փչում... Զախակողմը հագիւ երևում էր սպիտակ Տրապիզոնը, և նրա պարիսպների վրայ, ինչպէս անթիւ, հիւսած սանդուխքների աստիճանների վրայ խայտում էին հարաւի գուրգուրող օրուայ պայծառ ճառագայթները...

Գայիանէն աչքը բարձրացրեց. հրդեհուած զիւղի զե-

րուած հայերի կէսն էլ չէր մնացել:

Նա յիշեց կանանց զիշերուայ աղաղակը և մանուկների սրտաձմիկ կոծը:

—Ձեր թափած արեան իւրաքանչիւր կաթիլէ համար դուք թանգ կը վճարէք ազգին:

—Երևի քո ազգին: Իու լսել ես այն առակը, թէ ինչպէս նապաստակը պատրաստում էր վրէժտ առնել գայլից:

—Մի ուրիշն էլ կայ: Գայլերի դէմ գտնուեցին յանդուգն որսորդներ:

—Հայերից:

Թուխալը հանդարտ գոլորշիով բարձրանում է երկրից... Իսկ կայծակները կործանում են պալատներն ու մէջիտները: Խիզախութիւնը թոյլին ուժեղի հետ է հաւատարում: Խելքը յողթութիւն պարգևում...

—Իու այս ամենը դպրոցումն ես սովորել:

—Ուրիշ շատ լաներ ևս: Երկրի վրայ միայն երկու իսկական ոյժ կայ:

—Որո՞նք են:

—Մեծահոգի միսքը և նահատակի արիւնը:

* * *

Փաշայի մեծ բակն ամբողջովին չինարի ստուերի տակ է: Ոսկեվառ արևը խաղում է մոխրագոյն սուլաքարերի վրայ: Հանդարտ խոխոջում է շատրուանի շիթը: Նրա մարմարիտին ամեն տեղից պատկ էն արարական փաթաթութիւնները: Վտղեցին զափթիաները ամեն կողմերից: Պատշգամբի վանդակապատի միջից դիտում էին փաշայի կանայք: Լսել էին բերելու են զեղանի Գայիանէին և հետաքրքրութեամբ փնտրում էին նրան կապուած հայերի փոշոտ և տանջուած բազմութեան մէջ: Թէ որ խելօք լինի—հարեմ կ'ընկնի: Իրա վրայ հասարակ աչքով

չախտի նայել: Այդպիսի զեղեցիուհուն փաշան սաղ զլսով
քիւրդ իշխանին չի յանձնի: Անպատճառ իրեն կ'առնի:
Իհհհ արի ու կառավարիր նրան:

Գայիանէն նստեց չինարի տակ:

Նրա ձեռքին—երկու վարդ կայ: Կեանքի վերջին ողջոյ-
նը: Անծանօթ բարեկամի, «դնաս բարեաւ»ը: Երբ նրան
տանում էին արևի լուսով ողողուած, տօթ փողոցով,
յանկարծ վերեկից լուսեց նրա անունը: Նա բարձրացրեց
զլուխը: Պատուհանի փեղկը բացուեց և կրկին պինդ հա-
րուածով փակուեց: Գայիանէն ոտքերի տակ նկատեց ծա-
ղիկներ... Ով էլ լինիս դու, թող օրհնէ քեզ տանջուած-
ների Աստուածը, քո անուշահոտ զգուանքիդ փոխարէն:
Իու ձգեցիր զթուփանդ հեղիկ ճառագայթը դատապար-
տեալի վերջին սառապանքների վրայ: Կարծես սրբազան
հայրենիքը—այս ծաղիկներով շնչաց նրան: «ես զոհերիս
չեմ մոռանում, և յաղթութեան ժամին քո յիշատակի
առջև ծունկ կը չոգեն սղատ մարդիկ... Տօթ փողոցն
արդէն վերջանալու վրայ էր:

Փաշան դուրս եկաւ:

Ժանդոտ, կարմրատած: Դաժան, պաղ աչքեր և հաստ,
վաւաշոտ շրթունքներ:

—Ո՛ւր է Գայիանէն:

Սպան մօտ բերեց նրան:

—Իու չափազանց ափոսս ես կախաղանի օղակի հասար:
Ես քո մասին լսել էի, բայց պատմածը միշտ անզոյն է:
Քեզ կախելու դեռ ժամանակ ունիմ: Մեր մօլլան իմ
հարեմում կ'ացցելէ քեզ: Եթէ քո սիրունիկ զլսում խել-
քի գէթ չնչին նշոյլ կայ, դու կը հասկանաս, որ ճշմա-
րիտ հաւատն այն է, որը յաղթութիւն է պարգևում: Սուլ-
թանը կը ներէ մահմեդականուհուն և իմ կնոջը...

—Փաշա, ես երբէք չեմ դաւաճանի իմ պապերի հա-
ւատին և քո կինը չեմ դառնայ:

—Գիշերն ու ցերեկը քեզ այլ բան կ'ուսուցանեն:

—Ո՛չ: Ուղարկիր ինձ կախաղան ընկերներիս հետ: Միայն
այս զթասրաութիւնն եմ աղերսում քեզնից: Ե՛ս, այն
լեռնոտ գիւղում տարածեցի գիտութեան լոյսը—թոյլ
տուր ինձ ուրեմն սփոփել մերոնց՝ նաև իմ կեանքի վերջին
ժամերին:

—Ինչոր ես հրամայեցի, այնպէս էլ կը լինի: Մտրակն ու
քաղցը վայրենի նժոյգին դարձնում են հեզ ու հնազանդ:

—Բայց ո՛չ այն կնոջը, որ նուիրուած է իր ազգին:

—Տարէք դրան:

Մի ամբողջ օր մօլլան առանձին եռանդով համողում
էր զեղեցիուհուն... Երբ նա դուրս ելաւ, նրան փոխարի-
նեց փաշայի պառաւ կինը և աղերսում էր Գայիանէին
խնայել իր գեղեցիութիւնն ու ծաղիկ օրերը:

—Ես էլ հայ էի... Կնոջ բաղդն այս է, մեր մարմինն
ու հոգին պատկանում են մեր իշխողներին:

—Ո՛չ մայրիկ, մարմինը նրան՝ որին ես պատկանում
եմ, հոգին—Աստծուն: Իու արդէն չափազանց պառաւել
ես և վաղուց չես տեսել մերոնց: Ազատութեան հովը փը-
չում է լեռներում: Անմոռուց հօտը դարձել է ժողովուրդ:
Իրենց մայրենի լեզուն մոռացողները, վերստին սովորեցին
այն: Ռուսաստանում, որտեղից եկայ ես այստեղ, հայերը
խօսում էին ռսերէն: Օրիորդներն հրազում էին ռսի հետ
ամուսնանալ, նրանց հղբայրները ռուհիների հետ: Մինք
մեր ազգանունները փոխեցինք ռուսականի: Երգում էինք
ռուսական երգեր, կրթում ռուս գրքերով: Երիտասարդ-
ները շտապում էին հիւսիս, ռուսական բարձրագոյն դըպ-
րոցները: Մեզ փաղաքշում էին, մեզ հովանաւորում,
մեզ համարում հղբայրներ—և մենք արդէն ձուլւում էինք
հաւատակիցների հետ: Հայերիս և նրանց հասկացողու-
թիւնների մէջ այնքան քիչ էր տարբերութիւնը, որ հա-
զիւ երկու-երեք սերունդ և հէնց հայ անունը կը կոր-

չէր իսպառ: Սակայն, ըստ հրեւութին, Աստուած չցանկա-
ցաւ այն ժողովրդի մահը, որն իր ամենալաւագոյն զաւակ-
ների արիւնով այնչափ երկար ծառայել էր Նրան...
Պետերբուրգում ուրիշ հովեր փչեցին: Մեղ, իրենց բա-
րեկամներին,—նրանք յանկարծ թշնամի ճանաչեցին: Փա-
կեցին մեր ուսումնարանները, և մենք յանկարծակի յի-
շեցինք, որ հայ ենք: Արդեւեցին, իրենց թշուառ գոյու-
թիւնը մի կերպ պահպանող օրաթերթերը—և մի ամբողջ
ժողովուրդ խօսեց իր մայրենի լեզուով: Մենք հրաւիրեցինք
ուսուցիչներ Կ. Պօլսից, Զմիւռնիայից—և հայ դպրոցը, մէկ
փակուածի փոխարէն, բաժանուեց հազարի—ամեն մի հայ
ընտանիք՝ դպրոց դարձաւ: Անվստահութիւնը խորունկ
վիշտ պատճառեց, արհամարհանքը—վիրաւորանք, չարա-
կամութիւնն ու հալածանքը—'ի մի խմբից թշուառներին:
Մենք ապաստան գտանք եկեղեցու մէջ: Մոլի կուրութեամբ,
մեր երէկուան բարեկամները, կամենում էին յափշտակել
նաև Տիրոջ սեղանները... Եւ դու գիտե՞ս ինչքա՞ն սեղի չու-
նեցան... Ոչոք մեզանից չէ՛ ցանկանում անջատուել, այն-
տեղ Ռուսաստանից, այստեղ Տաճկաստանից, բայց մենք
հաւասար պէտք է լինենք հաւասարների մէջ, ազատ՝ ա-
զատների մէջ, նախ և առաջ մարդ և ոչ հօտ... Եւ քանի
դաժան, քանի վայրագօրէն են յօշոտում և ոչնչացնում
մեզ, հաւատացիր, ի՞մ մայրիկ, այնքան մօտ է սրբազան
յաղթութեան պայծառ օրը: Այնտեղ մեր դէ՞մ ոտքի են
հանում թուրքին, այստեղ—քիւրդին: Մեղ չեն պաշտպա-
նում,—ուրեմն մենք ինքներս մեզ պիտի պաշտպանենք:
Երիտասարդութիւնը սնուում է այն զիաակցութեամբ, որ
պէտք է լինել ուժեղ և արի: Ո՛հ, մայրիկ ջան, ազատու-
թեան մեծ գործին ամենից շատ ծառայում են կախաղանն
ու բռնութիւնը... Կայ միմիայն մի ձգնարտութիւն—ով
նրա հետ չէ, որպիսի մարակներ էլ նրա ձեռքում լինին,
—կ'ոչնչանայ...

* * *

Ամբողջ օրն ու երեկոյեան, նրան, յողնած, քաղցած և
տանջուած, ոչինչ չտուին ուտելու: Յետոյ եկաւ ներքինին
և ցոյց տուաւ ճիւղասներն, որոնցով պիտի ծեծէին նրան:
Երևաց կրկին պառաւ կինը, բայց նա միայն լալիս էր
Գայիանէի համար: Չկարողացաւ համոզել նրան.— փաշայի
ապարանքում յիմարացած խղճուկ կինը՝ խօսք իսկ չունէր
դրա համար:

—Միւսնոյն է, քեզ ոյժով կ'առնեն: Դու գիտես, որ մեր
բաղդն այսպէս է: Մենք էշերի նման ենք, ով մեզ ծե-
ծում է, նա էլ մեր տէրն է: Փաշային չես ուզում,—
նրա ծառաները, կիղտոտ, հոտած գեաղանները կը յափշ-
տակին, իսկ յետոյ միւսնոյն է—կախաղան:

Գայիանէն յամառեց:

—Մի վախենար, -ի՞մ փոխարէն, ես այժմ միմիայն մա-
հին եմ պատկանում: Ինձ վրայ ուրիշ իշխող չկայ: Եւ
կարող չէ լինել...

* * *

Գիշերը նրա սենեակը ճրագ բերին և փակեցին:
Վերջապէս նա միայնակ մնաց:
Սյժմ նրա վրայ հսկող աչք չկայ, միայն թէ բոլորը
մինչև առաւօտ վերջացնէ:
Գլուխը փշրել անկարելի է, սենեակը պատած է փա-
փուկ գորգերով, պատերը նոյնպէս: Դաշոյն չկայ, որով
պատուէ կուրծքը և սախպէ լուել այն սիրտը, որ այնպէս
ուժգնօրէն բարախում է կրծոսկրի վանդակի մէջ, որպէս
ահաբեկուած մի թռչուն:
Նստեց և մտորումների աշխարհն ընկաւ:

Միայն ուրախութիւն ու երջանկութիւն է սպասում նրան:

Տփխիսի լուռ փողոցներից մէկը Սօլօլակում: Փոքրիկ, լուսկեաց աներ: Բովանդակ բալը սերկեւիլենու ստուերի տակ է: Նռնենու ծաղիկների կարմիր, անամօթարար բացած շուրթերը, գոյնզգոյն ապակիապատ սրահը, ուր արևը ճերմակ պատի վրայ խաղում է սադափի, եողուղի և դմբուխի պէս, և պառաւ մօր սիրուն, բարի դէմքը... Գայիանէն եկաւ դիմնազիպից, առաւ զիրքը և վազեց դէպի սերկեւիլենու զովասուն շուաքը: Նա ժամանակ չունի—անհրաժեշտ է շատ գիտենալ ու աշխատել որպէսզի օգտակար լինիս քո ժողովուրդին: Հասան ծանր օրերը: Խեղդում են նրան և՛ այստեղ և՛ Տաճկաստանում: Հայի համար հանգրուան չկայ, եթէ նրա կրծքում դեռ բաբախում է ազնիւ սիրտ, եթէ նա չէ վաճառուել տիրող բռնութեան: Մեծատունների բանը հեշտ է, սակայն նրանք են իրենց ցեղի առաջին թշնամիները: Նա զոհւում է նրանց մեծ մեղքերի համար... Իրանցից մէկը նրա հետ նշանուել է կամենում: Մայրը ննջում է և երազում աղջկան միլիօնատիրոջ տրուած: Ըստ իր հասկացողութեան սիրում է նրան և Աստուած գիտէ ինչպիսի բազդաւորութիւն համարում ոսկեզօծ բանար:

* * *

Ինչպէս նա բաժանուեց նրանից... Ինչպէս էր հեկեկում... Կենդանի՞ է արդեօք նա և ծաղկում են նռնենիները նրանց փոքրիկ բակում, երզում են էլի արշալոյսին կանաչ սերկեւիլենու վրայ թռչունները և փոքրիկ Շուշանիկը պատմում է նրանց հէքիաթներ: Յիշում է նա արդեօք Գայիանէին, այդ հէքիաթները իրեն պատմողին, այնպէս անպաճոյճ և միամիտ, ինչպէս նրանց պարտիզի խոտերի մէջ

բսած դալուկ զանգածաղիկները...

Ժամանակ է... Մի փոքր յետոյ ուշ կը լինի:

Եթէ կարելի չէ այլևս ապրել ու կռուել—պէտք է մեռնել, որպէսզի քո պատմութիւնը քաջալերէ թոյլերին և ողբորէ երկչոտներին:

Ոչ, ոչ քաւթառ փաշան և ոչ նրա հոտած, զազիր սպասաւորները չեն կարող դիպչել նրան:

Մահը նրա առաջն է... Ահա, նա այս աղօտ, հազիւ հազ լուսաւորող լապտերի մէջն է...

Ժամանակ է... Առաւօտն արդէն ուշ կը լինի: Գուցէ յանկարծ հոգուս մէջ ափսոսանքի զգացում ծագէ իմ վարդազոյն, ջահիլ կեանքիս համար: Թերևս հրապուրուեմ խանդավառ արևով, լազուր ծովով, կապուտակ երկնքով, անուշահոտ ծաղիկներով, մաղկային ծիծաղով և փաղաքշանքով... Գիշերը հեշտ է: Նա քեզ հովանաւորում է բոլոր զայթակղեցուցիչ ցնորքներից: Կարծես ասում է «Ես մահուան ուրուականն եմ, մի վախիր նրանից: Նրա մէջն է և՛ իմ խաղաղութիւնը և՛ իմ հանգիստը: Ամեն ինչ կրտայ քեզ, բացի դամբանից»:

Ժամանակ է:

Սուկալի տանջանք, բայց լաւ է կրել այն:

Նղովուէր զեղեցկութիւնա: Եթէ սա չլինէր, նրա դէմքին չէին սեւեռուի տրփոտ հայեացքներ: Նրան, Գայիանէին, չէին զատի գերի ընկերներից և այժմ նա պառկած կը լինէր հողէ անկողնում, նրանց հետ միասին: Իէպի նա չէին ձգտի անասնական ազահութեամբ ստորաքարշ ձեռներ և անմաքուր հայեացքները նրա հոլանի մարմինը. չէին պղծի՝ գարշիլե մաքրի աղտոտ հետքերով:

Ժամ է:

—Եթէ ես կարողացայ ապրել, որպէսզի քո լուսնու ուրմն թող նա իմանայ, որ չկեցայ մարտիրոսական մահով:

1002
546

Նա կամենում էր աղօթել:

Բայց ինչո՞ւ:

Մի՞թէ սա աղօթք չէ: Մի՞թէ անձնազոհութիւնն ու մարտիրոսութիւնը չեն հաշտեցնի իր հետ Նախախնամող երկինքը:

Նա թր թափեց թասի մէջ:

Վերջին անգամ սեղմուեց դալուկ, սպրդնած դէմքով արդէն թռչնած վարդերին: Նրանց իր վերջին հրաժեշտը տալով անջատուեց այն ամենից, ինչով պայծառ և հրապուրիչ է կեանքը: Նրանց ևս ձգեց թասի մէջ: Վառեց: Հուրը պղպղած ահռելի լեզուներով: Տատանուեց՝ ու սև սև քուլաներով բարձրացաւ առաստաղը:

Գայիանէն խփեց աչքերը...

— Տէր Աստուած... Ներիր...

Յափշտակեց թասն և մի ալիսթարթում դէմքն ընկղմեց նրա մէջ:

Ձարհուրելի ճիչն ողջ հարեմն արթնացրեց:

Կոտրեցին դուռը: Դաւաճան բոցը սլանում էր ամեն կողմ: Գորգի վրայ, պտուկի մէջ, սողում էր ինչ որ տձև, ծխով մրտաուած, նեխուող բան...:

* * *

Հին մէյդանում անսովոր իրարանցում էր տիրում:

Ամեն ծայրից շտապում էր ժողովուրդը: Գեղանի Գայիանէի համբաւը տարածուեց ամբողջ քաղաքում: Այրուած աղջկայ մէջ այնքան կեանք էր մնացել, որ զաղիների գրած վճիռը հնարաւոր էր ի կատար ածել: Հայերը փակուել էին իրենց աներում, դուրս զալ անկարող էին: Նրանք քաջ գիտէին, թէ նման բոպէներին ի՞նչ է ներկայացնում մահմեդական խուժանը:

Սրեն այնպէս էր այրում, որ նրա սևեռած հայետցքից

լազուր կրակով վառուեց բովանդակ ծովը: Նաւահանգիստների մօտ սևին էին տալիս իրենց անհամար դրօշակներով առևտրական շոգենաւերը... Առագաստները հեռուից ձերմակ բոցի փունջեր էին թւում: Մայթերի սալաքարերը վառուում էին: Դահլիճը, կախաղանի սանդուխքի վրայ նստած նիրհել էր... Այս տապից կախաղանի փայտերն իսկ լալիս էին խէժէ արցունքներով: Շները սողում էին ստուերի տակ և ոռնում՝ երբ այնտեղից անխղճօրէն քշում էին զովին կարօտ մարդիկ: Մէյդանի հինաւուրց կիպարիտները բուրում էին համեմի պէս խիստ: Ծաղկավաճառները հաղիւ հաղ թրջում էին ծաղիկները ջրով՝ երբ նա զուրյշխանում էր դեռ չյագեցրած նրանց ծարաւ պսակները: — Բերում են, բերում...

Նեղլիկ և ցեխոտ փողոցից աղմուկ և անէծք լսուեց: Թմբկահարում էին, լւում էր ձիերի սմբակների դոփուներ... ձոռնան սայլի մէջ— ոչ մի բանով չծածկած, ինչպէս մի բաց վէրք, նայում էր Գայիանէի դէմքը՝ չնկատելով իր խանձուած, ուռած աչքերը: Խռխուողով շնչում էր կուրծքը... Անտանելի ցաւից կծկուել էր հիւժուած մարմինը...

Ածիլուած ճակատով հրեխան առաւ քարը և շարտեց վրան:

— Շների առաջ ձգեցէք:— Աղաղակում էր մի պառաւորին սայլը հրել էր պատին և ուղիղ թքեց Գայիանէի հրեսի վէրքին:

— Զնւր... Զնւր.— խռխուում էր խեղճը:

Մի թուրք խղճաց, լցրեց թաս և պիտի մօտենար, բայց զափթիան հրեց թասը և ջուրը թափուեց շիկացած գիսնին:

Ձարթեց քնաթաթախ դահլիճը... Թրջեց պարանը: Եւ այն ջուրը, որ խնայեցին նահատակ Գայիանէին, պէտք

եկաւ նրա օղակին:

* * *

Մի քանի տարի առաջ Տրապիզոնում ինձ պատմեցին այս:

Ես մոռացայ «ազգի նահատակի» անունը: Ով յիշէ, թող ինձ ուղղէ:

Գեղեցկուհու գերեզմանը անյայտ է:

Մերոսի-հայր պատկերաւոր աւելցրեց. «Մեր ամեն մէկիս սիրտը—նրա գերեզմանն է: Նա թաղուած է ժողովրդի յիշողութեան մէջ: Նրա տանջանքների գնով մենք պիտի ձեռք բերենք և՛ ազատութիւն և՛ հրջանկութիւն»: Խաղաղ կանգնած էին մէյրանում սև, վեհաշուք կիսարիսները: Կապուտակ ծովը փաղաքշում էր իր սիդաւէա եզերքը: Զինջ էր ու անդորր հարաւի երկնքի անհասանելի բարձունքը... Մօտակայքում վաճառում էին ալ-փարթամ վարդեր... Նրանց քոյրերը՝ որոնք ընդունեցին անբիծ նահատակի վեռքն համբոյրը:

12.329

891.71

8-52